

Tartu ülikooli hoidja

Jaan Sarv

TERJE LÕBU

Eestikeelse Tartu Ülikooli rajajate Peeter Põllu, Oskar Kallase, Villem Ernitsa ja teiste silmapaistvate isikute kõrval on piisava tähelepanuta jäänud mees, kelle panus ülikooli avamisel väärrib samuti tunnustamist. See ajalooürijatelt vastuolulisi hinnanguid saanud mees on matemaatikaprofessor Jaan Sarv, kellel tuli täita ülikooli kuraatori ülesandeid 1918. aasta detsembrist kuni 1919. aasta jaanuarini, mil kuraator Peeter Põld pidi Eesti Tööraha Kommuuni võimude eest Tartust põgenema.

Käesolevas kirjutises tuleb käsitlusele Jaan Sarve tegevus Tartu ülikooli hoidmisel ja selle eestikeelsena tööle lükkamisel Eesti riigi eksistentsi jaoks kriitilisel ajal. Järgnevalt keskendume Sarve tegevistele umbes ühe aastaringi jooksul, 1918. aasta sügisest 1919. aasta sügiseni, mil eelkõige matemaatikaõpetajana tuntud mehel tuli olude sunnil lahendada märksa keerulisemaid ülesandeid kui hiljem taas matemaatikaga tegeldes.¹

Iseõppija ja isemõtteleja

Mõistmaks Jaan Sarve mõtteid ja ülikooli eesotsas tehtud otsuseid, tasub läbi käia tema elutee ajani, mil talle pakuti tööd Tartu ülikooli peahoone kõige tähtsamal kabinetis.

¹ Siinjuures toetume Jaan Sarve märkmetele „Kroonikalised märkused Tartu ülikooli kohta 20. XII 1918 kuni 22. I 1919“ (RA, EAA.2100.2.1055, lk 29–38), mida on tõlgendanud mitmed uurijad. Vt Harald Epler „Prof. Jaan Sarve elust ja tegevusest“, *Matemaatika ja kaasaeg III* (1964), 68–72; Ülo Lumiste, Enn Tamme „Jaan Sarve tee teadlaseks“, *Matemaatika ja kaasaeg XX* (1975), 100–121; Enn Tamme „Jaan Sarv Tartu Ülikooli juhatajana Eesti Tööraha Kommuuni perioodil“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi I* (1975), 184–193; Ülo Lumiste „Jaan Sarv – esimene Eesti täppisteadlane-teoreetik“, *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis III* (Tallinn, 1980), 45–55; Helmut Piirimäe (koost), *Eesti ülikooli algus. Tartu Ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919*. (Tartu, 1994), 22–24.

Jaan Sarv nägi ilmavalgust 9./21. detsembril 1877 Võrumaal Hargla kihelkonna Saru valla Leeguse küla Hanimäe talus, mille rentnik oli tema isa Henno.² Ema Ann (sündinud Rebbane) oli olnud varem abielus, nii et Jaanil oli mitu kasuõde ja -venda, kuid oma vanematele oli ta ainuke ühine täiskasvanuikka jõudnud laps. Isa Hennol, kes ise oli koolihariduseta, jätkus ainukesele pojale piisavalt tähelepanu. Ta õpetas Jaanile selgeks lugemise-kirjutamise ning hea piiblitundjana luges pühapäeviti võrukeelsest jutluseraamatust perele ette jutlusi. Muidugi toimus see kõik võru murdes. Kodus hariduse algteadmised omandanud poisi koolitee algas Saru ja Mõniste vallakoolis ning jätkus Marienburgi (Alüksne) õigeusu kirikukoolis, kus oli ka üks eestlasest õpetaja. Sarve vanematel oli õnnestunud 1885. aastal osta talu Lätimaale Alüksne lähedale Mälupe valda, kuhu mitu Sarvede sugulast oli juba varem elama asunud. See oli lätikeelne ümbrus, kus nutikas poiss omandas suhtlemise kolmes keeles – eesti, läti ja vene, viimane oli koolikeel. Kuna vanemate Bruna talu nõudis füüsiliselt tugevat taluperemeest, siis pödura terve, kuid lahtise peaga Jaanil oli mõttekam pühenduda õppimisele. Edasise koolitarkuse kogus ta enamasti iseõppimise teel, kuna Sarve tühjavõitu rahakott ja omapärased huvid ei köitnud teda tihedasti ühegi kooli külge. Sarv astus küll 1893. aastal Treffneri kooli, kuid kohal käis ta vaid poolteist aastat – esmalt selleks, et luua alus ja viimane pool aastat oma iseõppimisel omandatud teadmiste silumiseks. Treffneri koolis õppides olevat ta saanud oma õppemaksu tasuda köögis töötamisega, ning leidis laua all endale ka magamisaseme.

1899. aastal, pärast gümnaasiumi lõpueksamite sooritamist jätkas Sarv enese harimist Tartu ülikoolis. Sarv polnud ainult iseõppija, ta oli ka isemõtteleja. Iseseisev keelte õppimine oli temast teinud võrdleva grammatika austaja, seetõttu hakkas teda huvitama filosoofia distsipliin gnoseoloogia, teadmiste elementide otsimine.³ Kuid millises teaduskonnas õppida, et saada vastuseid teda huvitanud gnoseoloogilistele küsimustele? Esialgu oli tal kavatsus astuda ajaloo-keeleteaduskonda. Kuid kuulanud lätlasest filosoofiaprofessori Jakob Ohse (Jēkabs Osis, 1860–1919) paari loengut, leidis Sarv, et teadmiste elementide otsimine sel viisil, nagu seda selles teaduskon-

² RA, EAA.2100.2.1055, l. 14.

³ Samas, l. 14.

nas tehti, ei vasta tema püüetele. Sarv lootis, et leiab vastused oma küsimustele matemaatikat õppides ning 1899. aasta augustis esitas ta palve astuda füüsika-matemaatikateaduskonda.

Sarve õpingud jäid venestamise aega, mil Tartu ülikool kandis Keiserliku Jurjevi Ülikooli nime ning paljud kõrgetasemelised saksa keeles õpetanud õppejõud olid sunnitud ülikoolist lahkuma. Nende asemele toodi Venemaalt noori õppejõude, kes olid küll saanud ülikoolis õpetamiseks vajalikud teaduskraadid, kuid pedagoogina ei pruukinud tudengitele palju pakkuda. Nii oli ka tollaste Sarve õppejõududega. 1892. aastal Tartust lahkunud matemaatikaprofessor Friedrich Schuri (1856–1932) asemele ei suudetud tükk aega leida samaväärset teadlast. Tema järglased Leonid Lahtin (1863–1927) ja Nikolai Bervi (1869–?) lahkusid vaid mõneaastase töötamise järel Tartu ülikooli teenistusest.⁴ Kui Sarv ülikoolis puhast matemaatikat õppima hakkas, oli olukord kateedris siiski paranenud. Tema õppejõududeks puhta matemaatika kateedris said 1895. aastal Tartus alustanud Vissarion Aleksejev (1866–1943) ja 1898. aastast tööle asunud Platon Grave (1867–1919).⁵ Kui Gravet, kes lahkus 1918 Tartust ja suundus Voroneži, kus ta järgmisel aastal suri, on peetud tagasihoidlike teaduslike võimetega matemaatikuks, siis Aleksejevi akadeemiline karjäär oli märksa mitmekesisem.⁶ Lisaks matemaatika õppetoolile juhtis Aleksejev ka ülikooli, olles aastail 1909–14 ja 1917–18 rektor. Nagu paljud venelastest õppejõud, läks Aleksejev 1918. aastal koos ülikooliga Voroneži, kuid pöördus 1920. aastal tagasi Tartusse. Aleksejevil oli õnne saada tööd Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis, kus ta aastail 1921–40 töötas matemaatika eradotsendina, olles oma kunagise õpilase Sarve kolleeg. Rakendusmatemaatika professori koht oli pärast Adolf Kneseri (1862–1930) lahkumist kolm aastat täitmata ja alles 1903 määrati sellele kohale Guri Kolossov (1867–1936), kelle loengutel Sarv ka kohe käima hakkas.⁷ Sarve õppekavas oli rohkesti ka füüsikat. Füüsikaprofessor Aleksander Sadovski (1859–1923) käe all õppis Sarv üldist füüsikat, optikat ja termodünaamikat ning

⁴ *Tartu Ülikooli ajalugu II 1798–1918*, koost Karl Siilivask (Tallinn: Eesti Raamat, 1982), 351.

⁵ Samas, 351–352.

⁶ Lumiste, Tamme, 104.

⁷ *Tartu Ülikooli ajalugu II*, 352.

füüsilise geograafia ja meteoroloogia professor Boriss Sreznevski (1857–1934) juures meteoroloogiat ja atmosfäärifüüsikat.⁸ Tartu tähetorni juhataja Grigori Levitski (1852–1917) juures läbis Sarv mitu astronoomia-alast kursust ning kaks semestrit õpetas talle keemiat professor Gustav Tamman (1861–1938).⁹

Kahjuks ei leidnud Sarv selleski teaduskonnas piisavalt tuge oma huviala, teadmiste elementide otsimisel. Sarv on kirjutanud, et ettelugemised ja ka isiklikud kokkupuuted õppejõududega andsid talle väga vähe.¹⁰ Tõesti, see võis nii olla gnoseoloogia osas, kuid võibolla olid venekeelsed loengud hoopis tõukeks, et Sarv juba tudengina alustas eestikeelsete populaarteaduslike artiklite ja brošüüride kirjutamist.

Õppemaksu tasumine ja enda ülalpidamine Tartus polnud kerge. Ka Sarve tervis polnud kiita, sest kehvades tingimustes elades andis tunda kopsuhaigus. Ülikoolidiplomiga polnud Sarvel kiiret, juba stuudiumi esimestel aastatel, soovides eksameid edasi lükata, kirjutas Sarv dekaan Boriss Sreznevskile, et tema eesmärk ülikoolis pole sooritatud eksamid ning nende abil saavutatavad õigused, vaid võimalikult lähedane tutvumine üldse teadusega ja eriti matemaatikaga.¹¹ 1905. aasta algul taotles Sarv Bergmanni abiraha, kuid kuna ta katkestas samal aastal mõneks ajaks õpingud, jäi ka toetus saamata.¹² Sarve eluviis oli äärmiselt askeetlik, kuid nende tingimuste üle ta ei kurtnud. Tema elufilosoofia järgi ei vajanudki inimene palju, tuli olla leidlik ja praktiline. Karl Ast Rumor on meenutanud, et kui Sarv elas Meltsiveski tänaval ühes tagahoovis, siis raamaturiivlid oli ta endale meisterdanud pappkastidest, samuti aknaruloo, toidunõud aga paiknesid kiigetaolisel alusel ning et vajalikud pliats ja kustutus-kumm ära ei kaoks, olid need kumminööri kinnitatud laua külge. Ka kuluka riietuse probleemi lahendas ta lihtsalt, kandes erinevalt teistest eesti üliõpilastest vene ülikooli vormirõivastust, mille sineli alla sai peita kehvemadki riided.¹³ Kokku sai hoida ka alkoholi arvelt, kuna Sarv oli täiskarsklane, kuid laialt seda ei kuulutanud ja karskusjuttu ei ajanud.

⁸ RA, EAA, 2100.1.14248, l. 21p–23p.

⁹ Samas, 22p–23p.

¹⁰ RA, EAA, 2100.2.1055, l. 14.

¹¹ RA, EAA, 2100.1.14248, l. 57–59.

¹² RA, EAA, 2105.1.799, l. 1.

¹³ Karl Ast Rumor, *Aegade sadestus I-II* (Eesti Päevaleht, 2010), 237.

Elatise teenimiseks oli Sarvel kaks võimalust, milleks tal oli nii annet kui ka huvi – kirjutada eesti rahva silmaringi avardavaid loodusteaduslikke artikleid ning anda eratunde. Esimene teadaolev Sarve artikkel „Tähed, päikese süsteem ja orgaaniline loodus“ ilmus 1901. aastal Rahva Lõbu-lehes.¹⁴ Järgnevail aastail ilmus ridamisi kirjutisi, kus Sarv seletas lugejaile lahti loodusnähtusi. Mitmed Sarve kirjatööd ilmusid varjunime Rusticus all, millega ta püüdis rõhutada oma lihtsat talupoeglikku päritolu.

1905. aasta esimesel poolel sai Sarv teenistust Tartus ajalehe Uudised toimetuses. Sama aasta teisel poolel leidis Sarv ametnikuna tööd Valgas Eesti Krediidühisuses, kus tema lähem suhtluskaaslane oli Friedebert Tuglas, kes elas seal mõne kuu vabatahtlikus pagenduses. Tuglas on meenutanud, et Sarv mõjus talle oma sallivuse, humanisuse ja arukuse austusega otsekui elutarkus ise. Koos võtsid nad ette pikki jalutuskäike ja ka paljajalu jooksmisi Valga ümbruses. Tuglas leidis, et tema vanem sõber näis lahendavat elu matemaatiliste valemitega, kuid seda ilma pedantsuseta, pigemini vaikse huumori varjundiga. Näiteks olla Sarve tagasihoidliku toakese kirjutuspuldi nurgal paikneva petrooleumlambi kohal rippunud laest alla kastrul piimaga, kartmata õnnetust, mis võib juhtuda, kui piim üle keeb, kuna Sarvel olnud välja arvatud, mitu soojuskalorit kastrul keemiseks vajab.¹⁵

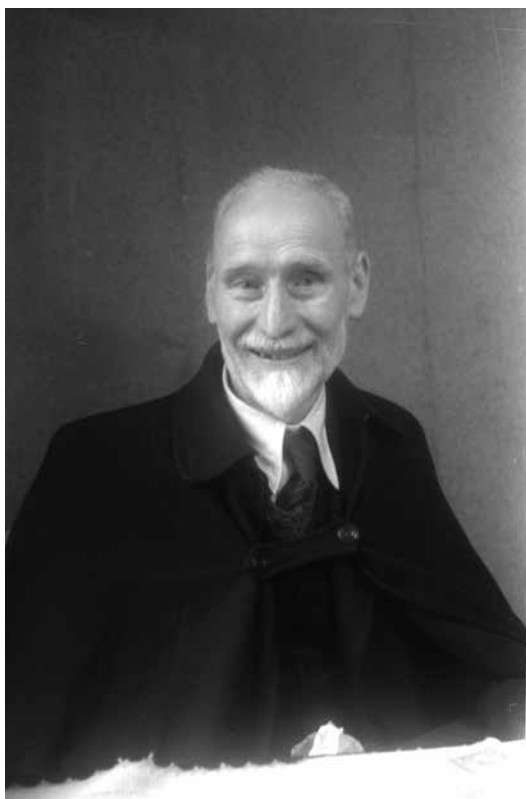
1905. aasta poliitiliste sündmuste järel oli pahempoolse maailmavaatega Sarvel, kes juhtis Valga Demokraatlikku Ühisust ja oli sealsetel rahvakoosolekutel aktiivne esineja, mõistlikum mõnda aega Eestist eemale hoiduda. Soome kaudu õnnestus tal jõuda Pariisi, kus ta veetis 1906. aasta esimese poole Sorbonne'is avalikke loenguid kuulates. Aasta teisel poolel oli ta taas kodumaal, kus teenis elatist ajalehtedele kaastööd tehes – Sõnumitele kirjutas ta poliitilise suunaga artikleid ja Virulasele tehnikasisulisi.¹⁶ Järgmine, 1907. aasta oli Sarve jaoks sündmusrikas, sellesse jäi Tartu ülikooli lõpetamine ning õpetajakutse eksamite sooritamine, mis võimaldas tal leiba teenida Põltsamaal Eesti Aleksandrikooli põllumajandus-

---

¹⁴ Jaan Sarv, „Tähed, päikese süsteem ja orgaaniline loodus“, *Rahva Lõbu-leht*, 11 (1901), 635–648.

¹⁵ Friedebert Tuglas, *Noorusmälestused. Esimene välisreis* (Eesti Päevaleht: Akadeemia, 2011), 132.

¹⁶ Anu Meos, *Ülevaade professor Jaan Sarve elust ja loomingust*. Diplomitöö (Tartu, 1973), 9.

Foto 1. Jaan Sarv (ÜAM)

kursustel füüsika- ja matemaatikaõpetajana ning sama aasta lõpul abiellus ta Põltsamaal Julie Vaheriga. 1908. aasta esimesel poolel võttis Sarv ette reisi Rooma, kus osales IV ülemaailmsel matemaatikute kongressil, olles esimene eestlane niivõrd olulisel teadusüritusel. Kuid pere loomine nõudis seni mitmeid töökohti pidanud mehelt püsivamat teenistust, mida tollases Eestis oli oma erialal keeruline leida, mistõttu 1908. aasta teisel poolel tuli Sarvel leib lauale teenida Vitebski kubermangu Veliši linnas Elisabet Tilli naisgümnaasiumis matemaatikat õpetades.

Õnneks juba järgmisel aastal kutsuti Sarv tagasi Tartusse, kus talle kui eestlasest matemaatika- ja füüsikaõpetajale pakuti tööd esimeses eestikeelses keskkoolis, Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlastegümnaasiumis. Sellele kohale jäi Sarv üheksaks aastaks, eemal oli ta vaid sõjaväekohustuse täitmise tõttu neli kuud 1915. aasta

suvel ja 1916. aasta oktoobrist 1917. aasta juunini, mil ta Esimesse maailmasõtta mobiliseerituna veetis reamehena aega tagalas Uurali lõunaosas Šadrinski linnas. Eestikeelses erakoolis töötamine sobis tema omapäi mõtlevale naturile hästi. Vene kroonukoolidest hoidis Sarv eemale, kuna kartis, et need kitsendavad tema vabadust.¹⁷ Eesti tütarlapse õpetades tõestas Sarv, et eesti keeles on võimalik teaduslik mõtlemine ning et ka avalikkus selles veenduks, korraldas ta Vane-muise teatrimajas oma õpilastega avaliku tunni, kus seletas matemaatilisi tõdesid eesti keeles. Koolis õpetades laienes Sarve kirjatööde valdkond: lisandus õppekirjanduse koostamine, mille seast üheks olulisemaks peetakse eestikeelset füüsika õpperaamatut.¹⁸ Praktiku-na oli Sarv veendunud, et pole õige muukeelseid õpikuid ilma arvustuse-ta tõlkida, vaid meil peab olema julgust ise oma õpperaamatuid koostada.¹⁹

Kuraatoritoolil

Sarvele kujunes murranguliseks 1918. aasta, mis pakkus talle ootamatuid eneseteostuse võimalusi. Kümme aastat pedagoogitööd teinud Sarv otsustas 1918. aasta suve hakul teha õpetajametis pausi, kuna tundis, et Eestis valitsev Saksa okupatsioonivõim hakkas tema vabadust survestama. Mõne-aastast eemalolekut igapäevasest õpetajatööst kavatses Sarv täita eneseharimisega. Kirjas tütarlastekooli direktorile avaldas Sarv, et tema unelm on teha endale selgeks kõik, mis maailmasõja ajal matemaatika vallas uut on avastatud ning viia end kurssi kooliuuendustega, et meie koolid poleks edaspidi vaid järeltegitajad, vaid ka meil oleks teistele midagi pakkuda. Kuid aasta 1918 oli maailmas ja Eestis kiirete muutuste aeg ning Sarve rahulikuks eneseharimiseks planeeritud aeg võttis kardinaalse pöörde, algas hoopis tema elu üks pingelisemaid perioode. Järgnevail aastail ei jätkunud Sarvel aega isegi populaarteaduslike artiklite koostamiseks, tükiks ajaks jäi tema viimaseks sellelaadseks kirjutiseks

---

¹⁷ RA, EAA, 2100.2.1055, l. 15.

¹⁸ *Füüsika õpetus I*. Eesti Kirjandusseltsi Koolikirjandus nr 3 (Tallinn: A. Busch'i raamatukauplus. J. ja A. Paalman, 1920), 129 lk.

¹⁹ Jaan Sarv, „Mis emakeelsete õpperaamatute kokkuseadmisel mitte soovitav ei ole“, *Eesti Kirjandus* (1908), 370–372.

nõuanne, kuidas raskel sõjaajal elektrit saada.²⁰ Ka isiklikus elus toimusid 1918. aastal Sarve elus olulised sündmused, kevadel sündis neljas laps, tütar Mall ning aasta lõpul võttis Euroopas möllav Hispaania gripp tema ema ja isa elu.²¹

Juba 1918 suvel olid alustanud eesti haritlased kooskäimist ning loonud Oskar Kalda ja Villem Ernitsa eestvõttel Eesti Akadeemilise Ühingu, mille eesmärgiks sai eesti teaduse edendamine ning eesti teadlaste koondamine.²² Ühingusse kuulus ka teaduslike huvidega ja juba mitu aastat eestikeelse hariduselu korraldamise plaanidega silma paistnud ning hariduslikku ajalehte Aru välja andnud Jaan Sarv.²³ Kui 1918. aasta detsembris moodustas Tartu ülikooli kuraatoriks määratud Peeter Pöld ülikooli ülevõtmise komisjoni, siis valis akadeemiline ühing sellesse kaheksa esindajat, sealhulgas ka Jaan Sarve. Komisjoni liikmed said ülesandeks hoolitseda saksa ülikooli asutuste ülevõtmise eest, Sarve hoole alla anti matemaatika ja füüsika kabinet.²⁴ Komisjon sai koos käia vaid paar korda, kui punavõimu sõjavägi lähenes Tartule. Kuraator Peeter Pöld kui Eesti Ajutise Maanõukogu liige ning hiljutine haridusminister pidi oma elu päästmise nimel Tartust lahkuma ning andis 20. detsembril kuraatori ülesanded Jaan Sarvele.

Miks just Sarv, kes polnud haritud eestlaste hulgas nn esimese ešeloni mees, sai Pöllult ülesande võtta vastutus ülikooli eest oma õlgadele? Kas Sarv juhtus olema õigel ajal õiges kohas? Punaväe lähenemisel Tartule tuli Pöllul kiiresti leida endale asetäitja, kuid valik ülikoolilinna jäänud sobivate inimeste seas polnud suur. Ülikooli hoidja varasem tegevus ei tohtinud ärritada punavõime, seega pidi koha täitma poliitiliselt suhteliselt neutraalne isik. Põllu parem käsi oli küll sellal Karl Laagus (1874–1954), kes jäi Tartusse, kuid tema oli rohkem majandusmees, tõenäoliselt pooldas Pöld ülikooli hooldama veidi akadeemilisemat isikut. Lähimad kaaslased, kellega

²⁰ Jaan Sarv, *Kuidas hädavalgust saada? Pilk dünamomasina, akumulaatori, purjemootori ja magneetlambi ehitusse ja tegevusse* (Tartu: Postimees, 1918), 32 lk.

²¹ Hans Sarv, *Jaan Sarv 120* (1997), l. 3 <https://www.muis.ee/museaalview/3440297> (28.05.2020).

²² *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool* (Tartu 1919), 3.

²³ *Aru: ühiselu ja hariduse leht*, väljaandja ja vastutav toimetaja J. Sarv (Tartu, 1917–1918).

²⁴ RA, EAA, 2100.4.35, l. 39.

Pöld tollal koos töötas, olid Saksa okupatsioonivõimudelt ülikooli üle võtnud komisjoni liikmed, kelle hulka kuulus ka Jaan Sarv. Ehkki Sarvel puudus akadeemiline taust, oli ta oma varasema tegevusega ilmutanud huvi ja respekti teaduse vastu. Kuraatori usalduse oli Sarv ära teeninud eduka pedagoogitööga tütarlastegümnaasiumis, mille direktor Pöld oli olnud. Vähem oluline polnud asjaolu, et ärevas situatsioonis tuli eelistada juhti, kes oleks tasakaalukas ja säilitaks vähemalt välise rahulikkuse. Sellised omadused Sarvel olid. Kui kolleegid 20. detsembril 1918 kuraatori ülesannetesse asunud Jaan Sarvelt küsisid, kuidas punaste võimude tulekul edasi töötada, vastas järgmisel päeval oma 41. sünnipäeva pidav Jaan Sarv: „Katsume oma igapäevast tööd rahulikult edasi teha.“²⁵

Pärast volituste üle võtmist Pöllult möödusid Sarve esimesed tööpäevad suhteliselt rahulikult, ehkki linnas valitsesid punaväed. Esi-algu tuli tal tegelda majandusprobleemide lahendamisega, raskusi oli ülikooli hoonetele küttepuude saamisega ning pikaajalise maksumõla tõttu oli ülikoolilt elekter ära võetud. Ustavaid abilisi, kellele delegerida ülikooli majandusprobleemide lahendamine, Sarvel polnud. Pöllu senine kabinetikaaslane Karl Laagus hoidis punavõimu ajal ülikooliasjadest pigem eemale.²⁶ Teine ülikooli majandusasjadega tegelev ametnik eksekuutor Eduard Meltsar oli ebakindlas poliitilises olukorras ära hirmutatud, tema kodu oli läbi otsitud ning ta ei saanud aru, kelle poole tuleks ellu jäämise nimel hoida. Sarv pidi käituma tasa ja targu, et hoida kodurahu ülikooli teenistujate seas. Saksa okupatsioonivõimud olid vallandanud vene ülikoolis töötanud inimesi, kes nüüd uue võimu tulekul soovisid oma töökohta tagasi saada ning kutsusid Sarve kohtumõistjaks. Ülikooli teenistuses olevad töötajad moodustasid komiteesid ja pidasid koosolekuid, kuhu ka Sarve esinema kutsuti. Kedagi avalikult eelistamata püüdis Sarv, kahjuks küll ebaõnnestunult, säästa ülikooli aulat poliitiliste koosolekute pidamise kohana. Kui Sarv nendelt koosolekutelt korraks

---

²⁵ RA, EAA, 2100.2.1055, l. 30.

²⁶ Siiski võib Karl Laaguse teeneks tema enda väitel lugeda seda, et ta aitas pärast Eesti Tööraha Kommuuni võimu kaotamist Tallinna ringkondades „puhtaks pesta“ ajalehes Edasi avaldatud kommuuni poolt ametisse määratud komissare Jaan Sarve, Edgar Eisenschmidt ja Jaan Koorti. Vt: Karl Laagus, *Eesti ülikool Tartus. Memuaare ja ajaloo andmeid ülikooli arengust 1632–1932* (EKÜ „Postimehe“ kirjastus, 1932), 221–222.

läbi astus, siis vaid selleks, et panna osalejatele südamele, et nad valiksid oma juhtideks vaid selliseid inimesi, kes hoolivad ülikooli varast ja hoonetest.²⁷ Tähtsaimaks tööks, millega Sarv pikad päevad tegeles, oli ülikooli eelarve koostamine. Ta rehendas, et ülikooli ülalpidamine ei ole riigile üldsegi suur rahaline koorem, ning oli kindel, et vähemalt kolme kuu pärast algab taas õppetöö, mis peab jätkuma ka suvel, sest riik vajab kiiresti haritud inimesi.

Tartu ülikooli kui Baltikumini mõjusaima teadustempli saatus ei saanud ükskõikseks jätta siinseid baltisakslasi. 22. detsembril 1918 saabus Sarve juurde ülikooli kunstimuuseumi juhataja Friedrich von Stryk (1881–1920), kes tegi ettepaneku luua Tartus rahvusvaheline ülikool, mille valitsemisest võtaksid võrdselt osa sakslased, venelased, eestlased ja lätlased ning loengud toimuksid kõigis nendes keeltes paralleelselt.²⁸ Sama seisukoha oli ta avaldanud mõni päev varem kohalikus ajalehes *Dorpater Zeitung*. Stryk põhjendas, et sel viisil ühinedes oleks kokkuhoid ehitiste ja õppevahendite pealt ning ühiselt oleks lootust ka ülikooli varasid Voronežist tagasi saada. Sarv sellise plaaniga ei nõustunud, pidades loomulikuks, et endise vene ülikooli baasil kujuneb Tartus eesti rahvuslik ülikool, mille juurde tuleks liita loomaarstiinstituut ja polütehnikum. Samasugune ülikooli ülesehitus pidanuks toimuma Lätis, toetudes Riia polütehnikumile. Sarv nägi võrdseid võimalusi eesti, saksa ja vene keelele, loenguid loetaks neis kolmes keeles ning kõik õppejõud ja üliõpilased peaksid neist keeltest aru saama.²⁹

Sarv oli jätkanud Põllu alustatud rada, töötanud Eesti riigi ülikooli loomise nimel. Esialgne optimism hakkas küll päev-päevalt raugema, kuna töötajate komitee, kuhu kommuuni võimu nõudel olid jäetud vaid neile ustavad inimesed, muutus võimukamaks ning hakkas segama Sarve tööd. Punane võim oli jõudnud ülikooli seinte vahele ning Sarvest sai endalegi ootamatult Eesti Tööraha Kommuuni ülikooli juht, mis käis vastu tema rahuarmastavale ja survet mittetaluvalle loomusele. Detsembri viimasel päeval saabus Tartusse Eesti Tööraha Kommuuni hariduse ja kultuurivalitsuse komissar Artur Vallner (1887–1937), kes tegi Sarvele ettepaneku ülikooli juhtimine päriselt enda peale võtta. Ehkki Sarv oleks parema meelega

---

²⁷ RA, EAA, 2100.2.1055, l. 30.

²⁸ Samas, l. 30.

²⁹ Samas, l. 30–31.

tegelenu aritmeetikaga ja hoidnud juhiametist eemale, ähvardas Vallner, et Eesti Tööraha Kommuun võib inimesi ka sunduslikult kohale määrata.³⁰ Seega ei jäänud seni poliitikast eemale hoidnud Sarvel muud üle, kui täita käsku. Pealegi olid tal kodus naine ja neli last, kelle elu olenes pereisa kuulekusest. Kommuuni komissar manas Sarvele ülikooli ja Eesti tulevikku helgena – venestamise oht on möödas, Eestimaa on iseseisvaks riigiks tunnustatud ning Vene väed asuvad siin ainult liitlastena. Sarv sai küll päevakese mõtlemisaega, et Vallneri soovil kõnelda Johann Voldemar Veski, Villem Ernitsa ja Johannes Aavikuga, kas nad oleksid nõus ülikoolis lektoriteks hakama.³¹ Vallneri lubadused ja kaaslastega ühine nägemus ülikooli tulevikust andsid Sarvele lootust edaspidiseks, mistõttu ta andis jah-sõna ülikoolis töö jätkamiseks. Samas märkis Sarv, et kommunistide majandusel ei näi küll kindlat põhja olevat, kuna see toetus vaid suure hulga paberraha trükkimisele.

1919. aasta algas Sarvele iga päevaga üha süvenevate kõhklusetega, kas ta teeb ikka õiget tööd, ning ta ootas pikisilmi aega, mil pääseb oma ametipostist. Punane terror hakkas näitama oma kuritegusid ka Tartus. Eesti Tööraha Kommuuni Tartu osakond, mida juhtis Aleksander Kull, arreteeris 1919. aasta algul kahe nädalaga 512 isikut, kellest 32 lasti maha.³² Kuid juba detsembris oli Emajõe jääl hukatud viis meest ning sarnane hukkamine järgnes samas kohas 9. jaanuaril. Kui Sarv luges ajalehest 14 inimese mahalaskmisest kommunistide poolt, tuli ta kindlale otsusele, et niisugustes oludes ei tohi ta juhtival kohal olla.³³ Sarv pöördus kommuuni võimude poole ning avaldas soovi ametist tagasi astuda, kuna inimeste mahalaskmised olid tema niigi nõrka tervist mõjutanud. Kuna Sarve oli ametisse pannud Vallner, siis soovitati tal saata telegramm oma tööandjale. Sarv andiski venekeelses telegrammis ülevaate oma seni tehtud tööst ja soovist ülikooli juhtivalt kohalt lahkuda. Sellega veel Sarve hingelised vaevused ei leevenenud, tal tuli oodata nii kommuuni kui ka sõja lõppemist ning Peeter Põllu naasmist Tartusse. Keerulises

---

³⁰ Samas, l. 33p.

³¹ Samas, l. 33p; Johannes Voldemar Veski, *Mälestuste raamat* (Tallinn: Eesti Raamat, 1974), 241.

³² Lauri Vahtre (koost ja toim), *Eesti Vabadussõja ajalugu I* (Tallinn: Varrak, 2020), 267.

³³ RA, EAA, 2100.2.1055, l. 34.

olukorras Sarv kurtis, et ei tea, mis edasi teha, „sest timukaks minna või timuka töö pealtvaatajaks ei taha“.³⁴ Sõjategevus Eesti riigi ja Nõukogude Venemaa vahel muserdas patsifistliku mõttelaadiga Sarve, kes nägi sõjas mõttetut inimjõu raiskamist. Sarv kirjutas oma märkmetesse, et rumalust tapmisega hävitada on rumalus ning tapmised ei ole kunagi võitu toonud, vaid üleolev jõud, oskus ja mõistlikkus.³⁵ Kohusetruu mehena püüdis Sarv ennast rahustada, et oli ta ju Eesti ülikooli käimapanemiseks teinud ära mitu olulist asja – tegelema teenijate probleemiga, seadnud kokku eelarve ja kirjutanud valmis ülikooli edasise korralduse põhijooned.

Põhikirja projekt

Jaan Sarve mõtteid ja vaateid mitte üksnes ülikoolile ja teadusele, vaid kogu ühiskonnaelu korraldusele iseloomustab ülikooli põhikirja kavand, mille ta kirjutas kokku Artur Vallneri korraldusel. Tõenäoliselt oli ülikooli põhikirja koostamine Sarve jaoks sel äreval ajal, mil matemaatika tuli kõrvale lükata, ainuke tegevus, mis pakkus talle vaimset rahuldust. Sarv, keda kunagi ei kammitsenud ideede puudus, sai põhikirjas avada oma nägemuse Tartu ülikoolist. Ja ega Sarvel polnudki kusagilt võtta eeskujusid, mis sobinuksid väikeriigi omakeelsele ülikoolile. Muidugi võis põhikirja struktuuri luues toetuda tsaariaegse Tartu ülikooli põhikirjale ning olemas oli ka juba augustis 1918 välja antud okupatsiooniaegse saksakeelse Tartu Provintsiaalülikooli (*Landesuniversität*) põhikiri.³⁶ Visioon tulevases Tartu ülikoolist oli Sarvel kujunenud juba enne kommuunilt saadud ülesannet koostada põhikiri, sest kohtumisel von Strykiga oli ta väljendanud sarnaseid seisukohti, mis said kirja pandud jaanuaris 1919. Sarv kirjutas põhikirja, mis vormilt sobiks Eesti Tööraha Kommuunile, kuid mille sisu kajastab tema enda südametunnistust ning ettekujutust ülikooli eesmärkidest ja töökorraldusest.

Sarv kujutas ülikooli teaduskondade jagunemist ette üpris omalaadselt, millist ei olnud tsaariaegses ülikoolis ega kujunenud ka kunagi hiljem. Tema kava järgi oluks ülikoolis viis teaduskonda: ma-

---

³⁴ Samas, l. 38–38p.

³⁵ Samas, l. 38–38p.

³⁶ RA, ERA, 1108.5.3, l. 1–6.

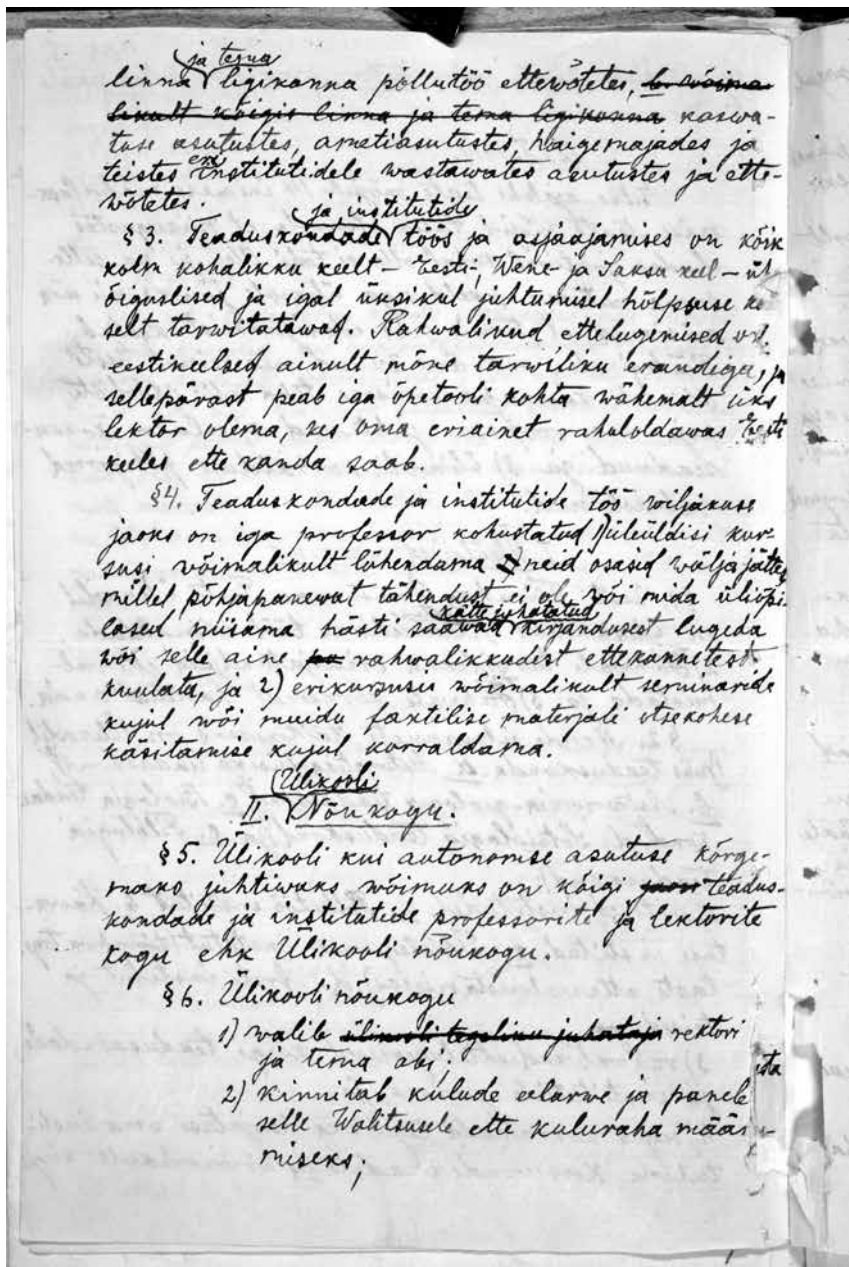

Foto 2. Jaan Sarve koostatud Tartu Ülikooli põhikirja kavand (RA, EAA)

temaatika-füüsika, astronoomia-geoloogia, bioloogia, sotsioloogia ja filosoofia, millele lisandunuks põllutöö-, arsti-, kasvatuse- ja ühistegevuse instituudid.³⁷ Viimase instituudi ülesanne oleks olnud nn töörahva tegelaste ettevalmistamine. Tsaariajal võõras keeles hariduse saanud mehena pidas Sarv loomulikuks, et tudengid ja õppejõud valdavad kolme kohalikku keelt, mistõttu üldiselt eestikeelses ülikoolis võinuks olenevalt õppejõu rahvusest loenguid pidada nii eesti, vene kui ka saksa keeles. Sarve jaoks oli kõige tähtsam, et ülikool ei teeks järeleandmisi teaduslikkuse nimel ning hoiduks eemale poliitikast.

Sarve põhikirja projekti järgi õpetanuks ülikoolis professorid ja lektorid, kusjuures viimastelt ei nõutud vajalikke kraade. Sarv leidis, et lektoriametisse tuleks kutsuda teadlasi, kes tegelikult on näidanud, et nad oma eriala tunnevad ja selle ettekandmisega toime tulevad.³⁸ Lektori võis valida ka professoriks, kui ta teeb piisavalt teaduslikku tööd ja ka oma õpilasi seda tegema suunab. Kas Sarv lähtus siin seadustest, mis kehtisid Nõukogude Venemaal, kus rahvahariduse rahvakomissari 1. oktoobri 1918 määrusega ei nõutud õppejõududel enam teaduskraade? Pole teada, et Sarvele oleks esitatud korraldus põhikiri koostada sealsete seaduste järgi ning et Vallneri või mõne teise kommuuni tegelase kaudu oleks Venemaa seadusandlikud aktid üldse tema kätte jõudnud. Kuna Sarv oleks lubanud lektoriks saada ilma vastavaid kraade omamata, siis on tekkinud kahtlus, et ta võis eeskujuks võtta Nõukogude Vene seadusi.³⁹ Siiski võib arvata, et see oli Sarve enese mõte, sest ei olnud ju kunagi tema kui iseõppija jaoks inimese teadmiste ja võimete hindamisel määravaks akadeemilised kraadid. Tegelikult Tartu ülikoolis poole aasta pärast midagi taolist toimuski, kui 1919. aasta suvel hakati kinnitama professori kohusetähtjateks eestlastest keskkooliõpetajaid, kel doktorikraad puudus.

Mugavat elu ülikoolis polnud loota ei rektoril, dekaanidel ega lektoritel, sest nende ametisse valimine toimunuks igal aastal uuesti. Professorid ja instituutide juhatajad tulnuks valida uuesti nelja aasta järel, sealjuures iga professor pidi viie aasta jooksul avaldama

---

³⁷ RA, EAA, 2100.2.1055, l. 34.

³⁸ Samas, l. 36.

³⁹ Piirimäe, 24.

vähemalt ühe teadustöö, mis trükitaks ülikooli kulul.⁴⁰ Et mitte raisata väärtuslikku tööaega koosolekutel istumisele, pidid nii ülikooli, teaduskondade kui ka instituutide nõukogu ja ülikooli töölisnõukogu koosolekud toimuma tööst vabal ajal.

Tartu ülikooli üliõpilaseks võis saada igaüks, kes õppida tahab ja teada annab, mida tahab õppida. Seda, et õppemaksu ei ole, polnud põhikirja projektis otseselt kirjas, kuid võis eeldada, et Eesti kodanike puhul see kehtis, sest kirjas oli klausel: „Kommuni nõukogu (sõna nõukogu Jaan Sarve poolt maha tõmmatud) valitsuse loal võib ülikooli nõukogu võtta õppemaksu nendelt, kes tulevad Tartu ülikooli väljastpoolt Eesti piiri.“⁴¹ Võimalik, et revolutsiooniaastate rahutusi silmas pidades kirjutas Sarv põhikirja punkti – et ülikooli töö saaks takistamata käia, peavad üliõpilased ülikooli ruumides ja õppetööl ennast ülal pidama nii, nagu ülikooli nõukogu sellekohased määrused nõuavad. Kes aga oli kolm korda süüdi mõistetud hooletuses või ülikoolile kahju tegemises, pidanuks ülikoolist lahkuma.

Kogu elu valgustustööd teinud Sarv pööras ülikooli põhikirja kirjutadeski suurt rõhku rahvast harivatele loengutele, mis erinevalt üliõpilastele suunatud loengutest, väljaarvatud mõne erandiga, pidid toimuma eesti keeles. Seepärast pidi iga õppetooli juures olema vähemalt üks lektor, kes oskaks oma ainet rahuldavalt eesti keeles edasi anda.

Säilinud on Eesti Tööraha Kommuni Tartu ülikooli põhikirja käsikirjaline kavand, mis tänu oma ehedusele võimaldab aimata Sarve mõttekäiku, näha tema enda kirjutatud täiendusi ja parandusi. Kuna põhikiri tuli esitada Eesti Tööraha Kommuni, on Sarv selle sõnastuses kasutanud väljendeid „Eesti Tööraha Kommuni“ ja „töölise nõukogu“, mõnikord lisanud neid vahele juba valmis kirjutatud tekstile. Tundub, et ega Sarvel polnud päris selge, milline peaks olema ülikoolis töölise nõukogu roll, kohati on nagu igaks juhuks seda põhikirja kavandis nimetatud. Siiski ei läinud Sarve mõtted pärast kommuuni kohe prügikasti, vaid hariduskorraldajatel oli võimalik toetuda sisuliselt samale põhikirja kavandile, kus „Eesti Tööraha Kommuni“ oli asendatud „Eesti riigi Tartu ülikooliga“.⁴²

---

⁴⁰ RA, EAA.2100.2.1055, l. 36p.

⁴¹ Samas, l. 36p.

⁴² RA, ERA, 1108.1.57, l. 1–3.

Välismaareis

Niipea kui Peeter Pöld jätkas oma tööpostil ülikooli organiseerimist, pöördus Jaan Sarv oma poolelijäänud enesetäiendamise plaanide juurde. Omandatud kogemused ülikooli elushoidmisel ja põhikirja kirjutamisel olid muutnud Sarve eneseharimise sisulisi eesmärke. Vähem kui aasta tagasi oli Sarv näinud oma jätkuvat elutööd eestlaste hariduselu korraldamises ja matemaatika õpetamises keskkoolis, nüüd aga, puutunud kokku praktilise ülikoolitööga, soovis ta edaspidigi siduda ennast ülikooliga. Sarvel oli plaanis hakata lugema sotsioloogia teaduskonnas teaduse teooriat ja ajalugu, milles ta kavatses enne välismaal oma teadmisi laiendada. Ta koostas üksikasjaliku reisikava, mida, millal ja kus peaks välismaal uusi teadmisi koguma.⁴³ Kõigepealt tuli sõita Stockholmi ülikooli, kuna tegemist on naaberriigi ülikooliga, kellega, nagu ta arvas, tõenäoliselt edaspidigi koos Helsingi ja võib-olla ka Peterburi ülikooliga tuleb kõige enam suhelda. Reis pidi jätkuma Kristiania (praegu Oslo) ülikooli kui samuti väikerahva ülikooli korraldusega tutvumisega. Aprillikuu lootis Sarv veeta Inglismaal, et uurida sealsete ülikoolide korraldust, ning mai esimesel poolel vaadata üle, kuidas Sorbonne'i ülikool on korraldanud nn rahvalikke ettelugemisi, millest 1906. aastal oli Sarv isegi osa saanud. Reis pidi jätkuma Itaalias ning seejärel ühes Helveetsia (Šveitsi) kui väikeriigi ülikoolis. Tutvumisreis Euroopa ülikoolidega pidi lõppema juulikuus Saksamaal Göttingeni ja Leipzigi ülikoolis, kusjuures viimasest plaanis ta osta ja kaasa tuua teadusriistu Tartu ülikooli jaoks. Sarve eesmärk polnud piirduda üksnes akadeemilise suhtlusega, ta soovis uurida, milline on ülikoolide koostöö teaduste akadeemia ja instituutidega ning osatähtsus rahvaste ja riikide elus.

Juurdleva inimesena saatsid Sarve aeg-ajalt kõhklused otsuste langetamisel. Nii ka enne välismaareisi, kui ta oma reisiplaani oli juba Põllule edastanud – kas tema ikka on kõige õigem, kes peaks välismaa ülikoolides tarkust koguma, kuna ta ei valda rootsi ega taani keelt? Sarv tundis, kuivõrd suur vastutuse koorem on temale langenud, sest välismaale ei lähe ta üksnes oma kitsaid huve rahuldama, vaid tema taga seisab terve ülikool. Tõele au andes, ega Sarve

---

⁴³ RA, EAA, 2100.2.1055, l. 4–4p.

asemele poleks tollal olnud kerge leida kedagi, kes oleks vällanud kõiki külastatavate maade keeli ning kellel oleks jätkunud püsivust, analüüsiostkust ja süvenemisvõimet omandamiseks Euroopa ülikoolide parimaid kogemusi. Oli aeg, kus kõik eesti haritlased olid „üle loetud“ ning täiesti piisas saksa keele oskusest, mis oli Euroopa teaduskeel. Omaette küsimus, kas 1919. aastal, mil Euroopa alles kosus sõjast, olid sealsed ülikoolid oma parimas seisus. Kuid vaatamata ebakindlale ajale, oli loodaval eesti ülikoolil piisavalt, mida õppida nii väarikatelt traditsioonidega kui ka noorte rahvusriikide väikeselt ülikoolidelt. Kaalutledes plusse-miinuseid, kirjutas Sarv, et võibolla on hea, kui ta saadetakse Euroopasse, aga võibolla on parem, kui ei saadeta. Kuna Sarv vajas oma sõiduks ülikoolilt rahalist toetust, arvas ta, et riigile oleks kasulik, kui leitaks kandidaat, kes vaid voli- kirja kasutaks ja kulud ise kannaks.⁴⁴

Siiski maksti Sarvele 800 marka reisitoetust koos kohustusega saata ülevaateid iga külastatava ülikooli kohta, mida ülikooli korraldustoimkond saaks oma töös kohe kasutada.⁴⁵ 11. märtsil 1919 lähetatigi Sarv viiekuisele välismaareisile, mis kujunes leevenduseks eelnevale karmile perioodile. Ehkki esialgset reisiplaani ei õnnestunud täies mahus realiseerida, sai Euroopas-käik väärtuslikuks teadmiste ammutamise ja kolleegide kogemuste omandamise ajaks vähemalt Sarve enda jaoks. Käimata jäi küll enamikus plaanitud ülikoolides, kas siis parasjagu sõjas oleva Eesti riigi ebakindla seisundi tõttu, mis põhjustas raskusi mitme riigi sissesõiduviisa saamisel, või hoopis Briti Muuseumi raamatukogu lummuse pärast, kust oli raske end lahti kiskuda. Äsja Jurjevi ülikooli kroonulikust mentaliteedist pääsenuna oli Sarv vaimustuses läänelikest akadeemilistest vabadustest. Juba reisi alguses Helsingis oli tema jaoks ennenägematu, et ülikooli raamatukogu külastamiseks polnud tarvis luba ning see oli avatud päevas 12 tundi. Kodumaale saadetud kirjas tõi Sarv eeskujuks ka Kopenhaageni ülikooli raamatukogu ning lisas nimekirja sõnaraamatutest, ajakirjadest ja teatmeteostest, mis kindlasti peaksid olema lugemissaalis kättesaadavad.⁴⁶ Kuigi Sarv saatis Tartu ülikoolile eeskujuga võtmiseks mitmesugust materjali – eksaminõuded,

---

⁴⁴ Samas, l. 5–5p.

⁴⁵ RA, ERA.1108-1-44, l. 1.

⁴⁶ RA, EAA.2100-2-1055, l. 9–9p.

põhikirjad jm –, leidis ta, et Helsingi ja Kopenhaageni ülikoolist polegi meil palju eeskujuks võtta, nende ülikoolide peamine jõud seisneb just lugemisruumides. Sarv saatis Tartu ülikooli raamatukogu jaoks konkreetseid ettepanekuid, näiteks pakkus ta, et Tartu ülikooli raamatukogu kataloogiruumist võiks kujundada lugemisruumi, kus laudadel iga 1,5 meetri järel oleks lihtne elektrilamp.

Edasise reisikava lõi uppi külaskäik Briti Muuseumi raamatukogusse, mille 30 000 köidet, mida sai riiulilt oma käega võtta, hoidsid Sarve Londonis kuni augustini. Teadmiste järele janunev Sarv ei raiasanud Londonis aega tühjalt, neli kuud kulus märkamatult eneseharimiseks. Sarv istus Briti Muuseumi raamatukogus iga tööpäev avamisest sulgemiseni, õhtuti kuulas King's College'is loenguid ning pühapäeviti käis ateistlike vaadetega Sarv inglise keele õppimise eesmärgil kirikus, kus loeti ette peatükke Vanast ja Uuest Testamendist. Lisaks osales ta regulaarselt Hyde Parki miitingutel, et avardada oma silmaringi ja õppida keelt.⁴⁷ Nii jäigi Sarvel 1919. aastal Mandri-Euroopa ülikoolides käimata.

Kas Sarve välismaareis, milleks ta sai ülikoolilt rahalist toetust, õigustas algset eesmärki – korjata teadmisi ja eeskujusid Tartu ülikooli käimalükkamisel? Sarv saatis küll mõned kirjad ja materjalid Tartusse, kuid tundub, et ega ülikool sel hetkel väga ei vajanudki Sarve välismaateadmisi. Ja kas tal oligi neid piisavalt pakkuda? Pole teada, et Sarv oleks isiklikult kohtunud külastatud ülikoolide juhtide või õppejõududega, pigem ammutas ta teadmisi vaatluste ja lugemise teel. Seni kuni Sarv veetis aega raamatukogudes, toimus Tartu ülikooli organiseerimine oma rada. Kui Sarve Eestist lahkumise ajal toimis veel Tartu ülikooli ülevõtmise komisjon, mille liige temagi oli olnud, siis vahepeal oli jõudnud tööle hakata ülikooli avamise eeltööde komisjon. Siiski veidi sai Sarv Londonis kaasa aidata ülikooli ettevalmistustöodes, osaledes 30. juunil 1919 Eesti saatkonna ruumides toimunud nõupidamisel tulevase ülikooli asutamise põhimõtete üle. Sellel koosolekul, mille kohta saadeti ülevaade Eesti Vabariigi haridusministeeriumile, osalesid Ants Piip, Jaan Sarv, Hendrik Bekker, Paul Kogerman ja Jaan Kopvillem.⁴⁸ Otsustati, et ülikool peab avatama sügisel ning piisava oma teadlaskonna puu-

---

⁴⁷ Samas, l. 11p.

⁴⁸ RA, ERA.1108.5.4, l. 174.

dumisel võiks esialgu kutsuda Tartusse professoreid Inglismaalt ja Prantsusmaalt.

Kuid ega Sarve Tartu ülikoolis unustatud polnud. 17. juunil toimunud taasavamise eeltööde komisjoni istungil otsustati matemaatika-loodusteaduskonna dekaani kohale esitada Jaan Sarve kandidatuur. Seni kuni ta viibis veel välismaal, määrati dekaani asetäitjaks Johannes Piiper.⁴⁹ Sama komisjoni 8. juulil toimunud koosolekul, kus osales Eesti Vabariigi haridusminister Jaan Kartau, võeti muude küsimuste kõrval teemaks ka teaduskondade valik. Ministrile tundus Sarve kirjutatud põhikirja projektis esitatud teaduskondade jagunemise kava uudne ja sümpaatne, mida tasuks kaaluda, kuid Peeter Pöld ei olnud sellega nõus. Ta leidis, et Sarve plaan on küll teoreetiliselt kena, kuid praktiliselt teostamatu sobivate õppejõudude puuduse tõttu.⁵⁰

Tagasi matemaatika juurde

Kui Sarv 1919. aasta augustis tagasi Tartusse jõudis, ootas teda matemaatika-loodusteaduskonna dekaani ametikoht, mis ülikooli esimestel tööaastatel tähendas südaöösse ulatuvaid koosolekuid, kandidaatide otsimist õppejõudude ametikohtadele ja paljusid muid ülesandeid. 7. septembril 1919 kinnitati Jaan Sarv puhta matemaatika professori kohusetäitjaks.⁵¹ Esialgu oli täitmata ka füüsikaprofessori koht, kelle töö langes samuti Sarve õlgadele. Alles 1920. aasta sügiseks õnnestus Sarvel meelitada Tartu ülikooli seni Peterburis töötanud Johan Vilip, kes võttis füüsika õpetamise enda peale. Sarvel tuli olla teerajajaks, kunagi varem ei olnud Tartu ülikooli auditooriumites matemaatikat ja füüsikat seletatud eesti keeles. Koos oma vana sõbra ja keelemehes kolleegi Johannes Voldemar Veskiga hakkas Sarv looma sobivat eestikeelset terminoloogiat, mis muutis matemaatika õpetamise latusamaks nii ülikoolis kui ka keskkoolides. Teadusliku teksti edastamine eesti keeles oli Sarve köitnud juba paarkümmend aastat, alates tema esimestest populaarteaduslikest artiklitest. Erialaste oskussõnade arendamiseks oli ta koos oma abi-

---

⁴⁹ RA, EAA.2100.4.1, l. 3p.

⁵⁰ Samas, l. 3p.

⁵¹ RA, EAA.2100.1.1055, l. 16.

kaasa Juliega tõlkinud eesti keelde enam kui 300-leheküljelise raamatu „Keemia igapäevases elus“.⁵²

Sarv, kellele tema enda ütluse järgi „Monomahhi müts“ ei sobinud, pani 1920. aasta aprillis dekaani ameti maha. Eestikeelne ülikool vajas algusaastail väga Sarve-laadseid kohusetundlikke töörühajaid, mistõttu dekaani ametikohast lahti saada polnud lihtne. Sarv leidis, et dekaanil peaks olema teaduskraad, mida tal polnud. Teise lahkumise põhjusena tõi ta ette kehva tervise, mis ei lubanud suure teaduskonna juhina tööd jätkata. Sarv märkis, et ta oli dekaani ameti vastu võtnud sõja ajal, mil riigi kodanikud on sunnitud enda peale võtma kohustusi, mis rahu ajal neile sugugi kohased pole.⁵³ Vabanenud administratiivsetest ülesannetest, sai Sarv pühenduda matemaatika õpetamisele ning teadustööle. Sarv oli juba 42-aastane, kui ta sai esimest korda hakata tõsisemalt teadusse süüvima, seni oli ta vaid õpetanud ja populariseerinud. Juba 1924. aastal ilmus tema sulest „Analüütilise geomeetria algkursus“, mida matemaatikud on hinnanud kui peaaegu kaasaegse terminoloogiaga õppematerjali.⁵⁴ 1928. aastal valiti Sarv korraliseks professoriks ning 1931. aastal kaitses doktoritöö teemal „Geomeetria alused“.⁵⁵ Tartu ülikoolis töötas Sarv 1951. aastani, mil ta siirdus pensionile, olles enne tituleeritud kulaklik-natsionalistlikuks elemendiks ja vabastatud geomeetriakateedri juhataja kohalt.⁵⁶ Nii matemaatikas kui ka teistes valdkondades julgelt omamoodi mõtlev Jaan Sarv suri 23. augustil 1954. aastal ning maeti Raadi kalmistule Tartus.

Ehkki Sarv hoidis eemale juhtivatest ametikohtadest ülikoolis, ei tähendanud see huvi puudumist ümbritseva elu vastu ja vahel ka sõna võtmist. Üks valdkond, mille tegemised köitsid Sarve kogu elu, oli haridus. Kui 1930. aastate algul majanduskriisist tingitud haritlaste tööpuuduse tõttu püüti teha ümberkorraldusi Eesti haridus-

⁵² *Keemia igapäevases elus / Königsbergi prohwessori Dr. Lassar-Cohn'i rahwalikud ettelugemised.* Eesti keelde J. ja J. Sarv (Tartu: J. Raudsepp'a raamatukauplus, 1914).

⁵³ RA, EAA.2100.1.1055, l. 24-25.

⁵⁴ Ülo Lepik, *Tartu ülikool minu elus* (Vanemuise Seltsi Kirjastus, 1998), 92; Jaan Sarv, *Analüütilise geomeetria algkursus* (Tartu, 1924), 180 lk.

⁵⁵ Jaan Sarv, *Geomeetria alused = Mit einem Referat: Die Grundlagen der Geometrie* (Tartu: K. Mattiesen, 1931).

⁵⁶ Lembit Raid, *Vaevatee. Tartu Ülikool kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940–1952* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1995), 177, 192.

süsteemis keskkooliõpilaste arvu vähendamiseks, siis sellist tegutsemisviisi ei pidanud Sarv õigeks. Ta pooldas võimalikult paljudele noortele keskhariduse andmist, kuid sealjuures ei tohtinuks õpilasi võõrutada füüsilisest tööst, sest siis ei peaks riik hiljem tööta tööliste töö otsima, vaid kodanikud oskaksid ise oma kätega endale leiba teenida.⁵⁷ Sarve meelest ei peaks gümnaasiumiharidus tähendama peenutsemist ning praktiliste oskuste puudumist. Taluperest sirgunud Sarv jäi maalähedaseks elu lõpuni.

Jaan Sarve iseloomustas juba noorusest peale teaduslik mõtlemine ja ta süüvis põhjalikult teda huvitanud küsimustesse, mille ilmekas näide on aastakümneid kestnud huvi gnoseoloogia vastu. Ta oli matemaatik, kes üksnes ei mõõtnud maailma, vaid ka mõtestas seda. Üks omapärasem huvi oli tal ideograafia ehk mõistekiri, mida ta pidas mõistlikuks ja ökonoomseks suhtlemisvahendiks. Märgi-keelt harrastas Sarv suhtlemisel oma kolleegi dotsent Alma Ruubeliga ja ka oma pereliikmetega.⁵⁸ Samuti oma erialal, matemaatika õpetamises ja uurimises, paistis Sarv silma originaalse mõtlemise ja omalaadsete ideedega. Näiteks mitu aastat tegeles ta nelja värvi probleemi uurimisega, mis hiljem äratas huvi meie teisteski matemaatikutes.⁵⁹ Sarv õppis ja omandas teadmisi kogu elu. 1921. aasta oktoobris palus peagi 44-aastaseks saav professori kohusetäitja Jaan Sarv rektorilt luba külastada inglise keele professori Heinrich Mutschmanni loenguid, et harida ennast inglise keele foneetikas ja süntaksis, ning kuulas loenguid ka inglise luuletaja John Miltonist.⁶⁰

Sarv polnud nn karjainimene, vaid omapäi tegutseja. Eluviis, eriti nooruspõlves, oli tal eraklik, kuid samas oli ta seltskondlik ja võis igal teemal jutu üles võtta. Sõpru leidis ta nii parempoolsete kui ka vasakpoolsete vaadetega kaaslaste hulgas. Üliõpilaspõlve esimesel sügisel, aastal 1899, astus Sarv Eesti Üliõpilaste Seltsi, kuid selle reeglid ja kombed – müüa alkoholi ja anda suitsule tuld – ei sobinud karskele noormehele. Juba pärast esimest noorliikme valvekorda kirjutas ta lahkumisavalduse, põhjendades, et tema ihu- ja vaimuter-

⁵⁷ Jaan Sarv, „Paar jämedat sõna peenutsemise ajal“, *Üliõpilasleht* (1931), 64.

⁵⁸ Alma Ruubel, „Minu mälestusi“, *Matemaatika ja kaasaeg* 22, (Tartu, 1984), 16–18; Ülo Lepik, 40–41; Ülo Lumiste, Leo Vöhandu, „Kolmest Eestis loodud tehiskeelest ja nende loojatest“, *Akadeemia*, 3 (2007), 482–510.

⁵⁹ Ülo Lumiste, „Jaan Sarv – esimene Eesti täppisteadlane-teoreetik“, 50.

⁶⁰ RA, EAA.2100.2.1055, l. 39.

vise seisukord sunnib teda seltsist ajutiselt lahkuma.⁶¹ Hiljem liitus Sarv üliõpilasseltsiga Ühendus, mis sobitus rohkem tema väärtuste ja hoiakutega.⁶² Võimaluse korral hoidunuks ta eemale igasugusest poliitikast, nii sellest, mida teostavad parteid, kui ka sellest, mis toimub ülikoolis. Sarv tahtis olla akadeemiline apoliitiline inimene, olla aus ja tegelda vaid sisuliste väärtuste loomisega. Ometi pani saatus Jaan Sarve 1918/19. aasta keerulistel aegadel olukorda, millest tal õnnestus tänu aususele ja kannatlikkusele ilma suuremate armideta välja tulla – Tartu ülikooli järjepidevus sai hoitud ning 24 päeva Tartus võimutsenud Eesti Tööraha Kommuun ei suutnud hävitada ülikooli vara ega vaimu.

Terje Lõbu (MA) on Tartu Ülikooli muuseumi kuraator

---

⁶¹ RA, EAA.1767.1.1696, l. 2.

⁶² Jaan Sarv „Kuidas mina sain „Ühenduse“ liikmeks. Pudemeid üliõpilaspõlve mälestusest“, *Mälestusi Tartu ülikoolist 1900–1944*, koost Sergei Issakov ja Hillar Palamets (Tallinn: Olion, 1992), 98–99.

Jaan Sarv, Keeper of the University of Tartu

TERJE LÕBU

University of Tartu museum

Jaan Sarv (1877–1954), who is primarily known for being a Professor of Mathematics at the University of Tartu, had an important part in launching the Estonian-language university at a time when Tartu was governed by the Commune of the Working People of Estonia. In December 1918, a stressful time for the Republic of Estonia, when the Red Army was approaching Tartu, the University's curator Peeter Põld was forced to leave the city to save his life. He appointed Jaan Sarv as his substitute.

Sarv, who had thus far been a teacher, took over the responsibilities of curator on 20 December 1918 and managed to keep the university safe. The university had not started Estonian-language instruction yet, but both economic and personnel issues needed to be solved. Sarv managed the university's buildings and assets but also had to find firewood for heating. To organise all of this, he had to try and keep the university staff away from political chasms since workers' councils were also formed within the institution at the behest of the communist powers.

Managing the university became especially difficult for the honest-minded Sarv starting from the first days of 1919 when Artur Vallner, commissary of the Commune of the Working People of Estonia's education and culture administration, arrived in Tartu and appointed Sarv the head of the Commune of the Working People of Estonia's university, a command that he could not contradict. Sarv was tasked with preparing the university's budget and articles of association. At a time when red terror held sway over Tartu, the only fulfilling activity available for Sarv, a humane and independent thinker, was writing the articles of association for the university. Although he had to use the term 'the Commune of the Working People of Estonia', the document that Sarv wrote cannot be considered the articles of association of a communist university. While the University of Tartu never started functioning with the structure Sarv had planned, several of his principles found favour with those who directed the university's

work in later periods. One must commend Sarv's effort and ideas in preparing a platform for the Estonian-language university, since he had nothing to emulate in founding a university for a newly created nation state.

In late January 1919 when Tartu was freed of the red forces and the university's curator came back, Sarv could leave the position that had been so averse to his nature. As a consolation prize for maintaining and protecting the university under a foreign regime, Sarv was permitted to go on a study trip to Europe that he had been planning already the previous year so as to implement the best foreign educational experiences upon his return to Tartu. Sarv spent his time in the libraries of Helsinki, Copenhagen and London absorbing new knowledge from March to August in 1919. When Sarv returned home, he became Professor of Mathematics and Dean of the Faculty of Natural Sciences and continued contributing into building the system of higher education with Estonian as the language of instruction. Sarv taught mathematics at the University of Tartu until 1951. Sarv was a person who liked to come up with original ideas but tried to get rid of supervisory positions as quickly as possible with the pretext that "the Monomakh's Cap didn't fit [him]".